

שליחות בארבע כוסות

עיינ: משנה ורשב"ם פסחים צט,ב

ערב פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי:

ערב פסחים סמוך למנחה. קודם למנחה מעט:

לא יאכל. כדי שיאכל מצה של מצוה לתיאבון משום הידור מצוה:

ואפילו עני שבישראל לא יאכל. בלילי פסחים עד שיסב כדרך בני חורין זכר לחירות במטה ועל השלחן:

ארבע כוסות. כנגד ארבעה לשוני גאולה האמורים בגלות מצרים והוצאתי אתכם והצלתי אתכם וגאלתי אתכם ולקחתי אתכם בפרשת וארא: ואפי'. מתפרנס מתמחוי של צדקה דהיינו עני שבעניים דתנן במסכת פאה (פ"ח מ"ז) מי שיש לו מזון ב' סעודות לא יטול מן התמחוי:

תוס' פסחים צט,ב ד"ה לא יפחתו לו מארבע כוסות

לא יפחתו לו מארבע כוסות. מתוך הלשון משמע קצת שאין נותנין לבני ולבני ביתו כי אם לעצמו והוא מוציא את כולם בשלו וסברא הוא דמאי שנא ארבע כוסות מקידוש דכל השנה שאחד מוציא את כולם ומיהו גם בקידוש שמא היה לכל אחד כוס כדמשמע לקמן* (דף קו.) גבי חזיה להווא סבא דגחין ושתי אבל בפרק בכל מערבין** (עירובין דף מ:) גבי זמן משמע קצת שלא היה לכל אחד כוסו ועוד דאמר בגמרא (לקמן דף קח:) השקה מהן לבני ולבני ביתו יצא והוא דשתה רובא דכסא משמע דהם יצאו בשמיעה דהא בעינן רובא דכסא ועוד דמשמע דלכתחלה אין רגילות להשקותם מיהו יש לדחות בשיש להם כוס לעצמם אי נמי בבני ובני ביתו קטנים מיירי שלא הגיעו לחינוך ואין אשתו בכלל ומיהו בגמרא משמע שצריך כל אחד ארבע כוסות דקתני (שם) הכל חייבין בארבע כוסות אחד נשים ואחד תינוקות אמר רבי יהודה מה תועלת לתינוקות ביין משמע דלתנא קמא צריך כוס אף לתינוקות ויש לדחות דחייבין לשמוע ברכת ארבע כוסות קאמר ומשום חינוך ונראה להחמיר ולהצריך ארבע כוסות לכל אחד והמחמיר צריך ליזהר שלא יהא כוסם פגום דאמר בגמרא (לקמן ד' קה:) טעמו פגמו:

*גמ' ורשב"ם ק,א (רב אשי איקלע למחוזא – עיניו בראשו)

רב אשי איקלע למחוזא אמרו ליה ליקדיש לן מר קידושא רבה הבו ליה סבר מאי ניהו קידושא רבה אמר מכדי כל הברכות כולן בפה"ג אמרי ברישא אמר בפה"ג ואגיד ביה חזייה להווא סבא דגחין ושתי קרי אנפשיה החכם עיניו בראשו

קידושא רבא. בורא פרי הגפן ואהכי קרי ליה קידושא רבה דאכולהו קידושי אמרי לה:

ואגיד ביה. האריך בו:

**גמ' ורש"י עירובין מ,ב (ואמר רבה – אפילו בשוק [הנקודותיים])

ואמר רבה כי הוינא בי רב הונא איבעיא לן מהו לומר זמן בראש השנה וביום הכפורים כיון דזמן זמן אתי אמרינן או דילמא כיון דלא איקרו רגלים לא אמרינן לא הוה בידיה כי אתאי בי רב יהודה אמר אנה אקרא חדתא נמי אמרינא זמן א"ל רשות לא קא מיבעיא לי כי קא מיבעיא לי חובה מאי א"ל רב ושמואל דאמרי תרווייהו אין אומר זמן אלא בשלש רגלים מיתבי תן חלק לשבעה וגם לשמונה ר' אליעזר אומר שבעה אלו ז' ימי בראשית שמונה אלו ח' ימי מילה ר' יהושע אומר שבעה אלו שבעה ימי פסח שמונה אלו שמונה ימי החג וכשהוא אומר וגם לרבות עצרת ור"ה ויוה"כ מאי לאו זמן לא לברכה הכי נמי מסתברא דאי ס"ד לזמן זמן כל שבעה מי איכא הא לא קשיא דאי לא מברך האידינא מברך למחר וליום אוחרא מ"מ בעינן כוס לימא מסייע ליה לר"נ דאמר ר"נ זמן אומר אפילו בשוק הא לא קשיא דאי קלע ליה כוס התניח עצרת ור"ה יום הכפורים היכי עביד אי מברך עליה ושתי ליה כיון דאמר זמן קבליה עליה ואסר ליה דהאמר ליה רב ירמיה בר אבא לרב מי בדלת וא"ל אין בדילנא לברוך עליה ולנחיה המברך צריך שיטעום ליתביה לינוקא לית הלכתא כרב אחא דילמא אתי למסוך מאי הוי עלה שדרוה רבנן לרב יימר סבא קמיה דרב חסדא במעלי יומא דריש שתא אמרו ליה זיל חזי היכי עביד עובדא תא אימא לן כי חזייה א"ל דלויה לרטיבה רפסא ליה בדוכתיה אייתו ליה כסא דחמרא קדיש ואמר זמן והלכתא אומר זמן ברה"כ וביוה"כ והלכתא זמן אומר אפילו בשוק:

אקרא חדתא. כשאני רואה דלעת חדשה משנה לשנה אמינא זמן:

אלו שבעת ימי בראשית. השבת נבחר מתוכה:

שמונה ימי מילה. השמיני נבחר מתוכה:

אלו ז' ימי הפסח. שאתה צריך לתת חלק לכולם ולקמן מפרש מאי חלק:

לברכה. דמברכים כל יומא מקדש ישראל והזמנים:

מכל מקום כוס בעינן. לעיל מהדר לאוקומי הכי נמי מסתברא דאי ס"ד זמן זמן כל ז' מי איכא דוקאמר דאי לא אמר האידינא אומר למחר וליומא אחרינא האי נמי ליתא דהא כוס יין בעי לומר הברכה עליו וסתמא דאינשי יומא קמא אית להו כוס אבל בשאר יומא לכולי עלמא לית להו:

הא לא קשיא דמיקלעי ליה כוס. ולעולם אזמן קאי ולרב נחמן לא תסייעיה:

תינח עצרת וראש השנה. איכא למימר דזמן אכוס קאמר ליה אלא יום הכפורים אי בזמן מוקמת ליה על כרחיך סייעתא לרב נחמן היא דעל הכוס היכי ליעביד אי מברך עליה ושתי ליה וכו':

מי בדלת. פעם אחת נתקשרו שמים בעבים והתפלל רב של שבת מבעוד יום ואמר ליה רב ירמיה לרב מי בדלת מן המלאכה משקבלת עליך שבת ואמר ליה אין בדילנא:

ליתביה לינוקא. לשותותו לאחר שיברך עליו דהאי שיטעום דקאמר לאו דווקא קאמר אמברך דהוא הדין כי שתי אחרינא דטעמא משום דגנאי הוא לכוס של ברכה שלא יהנה אדם ממנו לאלתר שתהא ברכת היין דבורא פרי הגפן שלא לצורך ומכי טעם ליה אחרינא שפיר דמי וכדתינא נמי בגמרא דפרק ראוהו בית דין (ר"ה כט:) לא יפרוס אדם פרוסה לאורחין אלא אם כן אוכל עמהם שהרי הן יכולין לעשות אבל פורס הוא לבניו ולבני ביתו כדי לחנכן במצות ואף על פי שהוא לא טעם אלא בניו שפיר דמי ואף על פי שבירך עליה ברכת המוציא:

דבר אחא בר יעקב. לא איתפרש:

דאית למיסרך. התינוק לאחר המנהג זה ולשתות ביום הכפורים אחר שיגדיל:

מאי הוי עלה. צריך לומר זמן בראש השנה וביום הכפורים או לא:

כד חזייה. רב חסדא לרב י"בא:

אמר ליה דלויה לרטיבא רפסא ליה בדוכתיה. המגביה עץ לח שאינו ראוי להיסק בידוע שצריך למקומו הואיל ואילו אינו צריך שעל חנם לא הגביהו כלומר על חנם לא באת לכאן:

מהר"ל גבורות ה' פרק מח, ד"ה ולא יפחתו לו

גמ' נדרים עב,ב-עג,א (בעי רמי בר חמא – דלמא מטרידנא)

גמ' בעי רמי בר חמא בעל מהו שיפר בלא שמיעה ושמע אישה דוקא הוא או לאו דוקא הוא ... תא שמע האומר לאפוטרופוס כל נדרים שנודרת אשתי מכאן ועד שאבא ממקום פלוני הפר והפר לה יכול יהו מופרין תלמוד לומר אישה יקימנו ואישה יפרנו דברי רבי יאשיה אמר לו רבי יונתן מצינו בכל התורה כולה שלוחו של אדם כמותו ואפילו רבי יאשיה לא קאמר אלא משום דגזירת הכתוב הוא אישה יקימנו ואישה יפרנו אבל דכולי עלמא שלוחו של אדם כמותו והא לא שמיע ליה הכא נמי דאמר ליה לכי שמענא מיפר לה לכי שמע ליפר לה הוא סבר דלמא טרידנא

רא"ש שם על הדף ד"ה והא לא שמיע ליה

והא לא שמיע ליה. ושמיעת האפוטרופוס אינה כשמיעת הבעל ואע"פ שעשאו שליח להפר דבמידי דממילא לא שייך מנוי שליחות

קצות החושן קפב,ב

בכל דבר שלוחו של אדם כמותו. כתב בתוספות ר"ד (מב, א) דקידושין ז"ל: יש מקשים, א"כ לכל דבר מצוה יועיל השליח ויאמר אדם לחבירו שב בסוכה עבורי הנח תפילין עבורי, ולא מלתא היא שהמצוה שחייבו המקום לעשות בגופו האיך יפטר הוא ע"י שלוחו והוא לא יעשה כלום, ודאי בגירושין וקידושין מהני כי הוא המגרש ולא השליח, שכותב בגט אנא פלוני פטריה פלונית, וכן נמי האשה למי היא מקודשת כי אם לו, וכן בתרומה הוא נותן והתרומה מפירותיו, וכן בפסח הוא אוכל ועל שמו ישחט ויזרק הדם, אבל בסוכה ה"נ יכול לומר לשלוחו עשה לי סוכה והוא יושב בה, אבל אם ישב בה חבירו לא קיים הוא כלום וכן ציצית וכל המצות עכ"ל. וקשיא לי דהא בשליחות לדבר עבירה אי לאו דגלי קרא דאין שליח לדבר עבירה הוי ליה בדין שליחות ואע"ג דאין המשלח עושה כלום, ולשמאי הזקן ס"ל דעושה שליח להרוג, דשליח של אדם כמותו כדאיתא רפ"ב דקידושין, ואין המשלח עושה כלום. והנראה לענ"ד בזה כיון דשליח של אדם כמותו לא אמרינן אלא במידי דעשיה דאז ה"ל מעשה שלוחו כמותו, אבל במידי דליכא עשיה לא אמרינן שליח של אדם כמותו, וכמ"ש הרא"ש בפירושו לנדרים (עב, ב) בהא דעושה שליח להפר נדרי אשתו, דפריך בגמרא והא לא שמיע ליה. וכתב שם ז"ל: משמיעת האפוטרופוס אינו כשמיעת הבעל, ואע"פ שעשאו שליח להפר, דבמידי דממילא לא שייך מינוי שליחות עכ"ל, ומש"ה בפסח וקידושין וגירושין ה"ל מעשה שליח כמותו וכאלו הוא בעצמו שחט הפסח, וכן בקידושין וגירושין כאלו הבעל עצמו נתן הקידושין או הגירושין, וכן למ"ד יש שליח לדבר עבירה דהוא במידי דמעשה ושייך מינוי שליחות, אבל בתפילין כשהשליח מניח התפילין הנחה זו שהוא עשיה חשוב כאלו המשלח עשה הנחה זו, אבל אכתי לא הניח התפילין על ראשו אלא על ראש שלוחו דאין גוף השליח כגוף המשלח, כיון דבמידי דממילא לא שייך מינוי שליחות. ומש"ה בציצית ותפילין וסוכה נהי דה"ל עשיית השליח כעשיית המשלח, כיון דגוף שלוחו לא הוי כגופו לא עשה המעשה בגופו אלא בגוף שלוחו, אבל בפסח וקידושין, וגירושין שחיתת הפסח ומעשה קידושין וגירושין דה"ל כאלו עשה הוא, הרי הוא נגמר המעשה וד"ק ותשכח דהכי הוא בירא דהך מלתא.

גמ' ורשב"ם פסחים קח,ב

א"ר יהודה אמר שמואל ארבעה כוסות הללו צריך שיהא בהן כדי מזיגת כוס יפה שתאן חי יצא שתאן בבת אחת יצא השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא שתאן חי יצא אמר רבא ידי יין יצא ידי חירות לא יצא שתאן בבת אחת רב אמר ידי יין יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא

[כדי מזיגת כוס יפה. שיעורו רובע] רביעית על רביעית לוג דחמרא דלא דרי על חד תלת מיא לאו חמרא הוא וקא סלקא דעתך דבין כולם קאמר שמואל דליהו רובע רביעית יין:

שתאן חי. שלא מזגו בימים:

בבת אחת. עירה ארבעתן ליתוך כוס אחד:

ידי יין יצא. ששתה ד' כוסות:

ידי חירות לא יצא. כלומר אין זו מצוה שלימה:

רמב"ם חמץ ומצה ז,ט

ארבעה כוסות האלו צריך למזוג אותן כדי שתהיה שתיה עריבה הכל לפי היין ולפי דעת השותה ולא יפחות בארבעתן מרביעית יין חי שתה ארבעה כוסות אלו מיינ שאינו מזוג יצא ידי ארבעה כוסות ולא יצא ידי חירות שתה ארבעה כוסות מזוגין בבת אחת ידי חירות יצא ידי ארבעה כוסות לא יצא ואם שתה מכל כוס מהן רובו יצא:

גמ' ורשב"ם פסחים קיז,ב (משנה – מצוה)

מתני' מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו רביעי גומר עליו את הלל ואומר עליו ברכת השיר בין הכוסות הללו אם רוצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה:

גמ' א"ל רב חנן לרבא ש"מ ברכת המזון טעונה כוס א"ל ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות כל חד וחד נעביד ביה מצוה:

מתני' ברכת השיר. בגמרא מפרש:

בין הכוסות הללו. בין שנים הראשונים לשנים האחרונים אם רצה לשתות ישתה:

בין ג' לד' לא ישתה. מצאתי בגמרת ירושלמי למה לא ישתה כדי שלא ישתכר דתו לא מצי למימר הלל ופריך התם והלא כבר משוכר הוא ששתה כבר הרבה בסעודתו ומשני יין שבתוך המזון אינו משכר שלאחר המזון משכר וה"ה נמי דין שלפני המזון אינו משכר ואם רצה לשתות בין ראשון לשני ישתה דהא לא ממעט תנא אלא בין ג' לד':

גמ' ש"מ ברכת המזון טעונה כוס. דהא במסכת ברכות לא מתני' בהדיא דטעונה כוס אלא מדיוקא שמעינן ליה דאמר בריש פירקא (דף קה:) שמעת מינה מהא מתני' תמיני ש"מ ברכת המזון טעונה כוס ולימא נמי דמתני' שמעינן ליה:

ה"ג ארבע כוסות תקינו להו רבנן וכל חד וחד נעביד ביה מצוה. כלומר ראוי שיעשה בו מצוה אבל בשאר ימות השנה לא בעי כוס שאף כאן אין הכוס בא בשביל ברכת המזון:

חידושי הגרי"ז על הרמב"ם חמץ ומצה ז,ט

הגדה שי"ח הגרי"ד עמוד יב-יג ד"ה בענין ד' כוסות

קהילות יעקב סד

רמב"ם חנוכה ד,יב

מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.

מגיד משנה שם

ומה שכתב רבנו אפילו אין לו מה יאכל וכו' נראה שלמדו ממה שנתבאר פ"ז מהלכות חמץ ומצה שאפילו עני בישראל לא יפחות מד' כוסות והטעם 'משום פרסומי ניסא' וכל שכן בנר חנוכה.

משנה ורש"י מגילה כד, א

מתני' המפטיר בנביא הוא פורס על שמע עובר לפני התיבה והוא נושא את כפיו ואם היה קטן אביו או רבו עוברין על ידו קטן קורא בתורה ומתרגם אבל אינו פורס על שמע ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו פוחח פורס את שמע ומתרגם אבל אינו קורא בתורה ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו סומא פורס את שמע ומתרגם רבי יהודה אומר כל שלא ראה מאורות מימיו אינו פורס על שמע:

מתני' המפטיר בנביא. מי שרגיל להפטיר בנביא תקנו חכמים שיהא פורס את שמע: הוא עובר לפני התיבה. להוציא את הצבור בקדושה שבתפלה: על ידו. בשבילו:

קטן אינו פורס על שמע. לפי שהוא בא להוציא רבים ידי חובתן וכיון שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן: **ואינו נושא את כפיו.** אם כהן הוא שאין כבוד של צבור להיות כפופין לברכתו: **פוחח.** במס' סופרים מפרש כל שכרעיו נראין ערום ויחף מתרגם ערטיילאי ופוחח (ישעיה כ): **פורס את שמע.** דהא מחויב בברכה:

אבל אינו קורא בתורה. משום כבוד תורה וכן לפני התיבה וכן בנשיאות כפים גנאי הוא לצבור:

הגדה מבית לוי עמוד פה-פו ד"ה בדין שומע כעונה

גמ' ורש"י ברכות כא, ב

אמר רב הונא הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"ץ למודים יתפלל ואם לאו אל יתפלל ריב"ל אמר אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע ש"ץ לקדושה יתפלל ואם לאו אל יתפלל במאי קא מפלגי מר סבר יחיד אומר קדושה ומר סבר אין יחיד אומר קדושה וכן אמר רב אדא בר אהבה מנין שאין היחיד אומר קדושה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה מאי משמע דתני רבנאי אחוה דרבי חייא בר אבא אתיא תוך תוך כתיב הכא ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתבי התם הבדלו מתוך העדה הזאת מה להלן עשרה אף כאן עשרה ודכולי עלמא מיהת מפסק לא פסיק

רב הונא סבר. יחיד המתפלל עם הצבור אומר קדוש הלכך אם לא גמר עד שלא יגיע ש"ץ לקדוש לית לן בה אבל מודים אף על פי שיחיד אומר מודים אם אינו אומר עם הצבור הרוואה את כולם כורעים והוא אינו כורע נראה ככופר במי שחבריו משתחוין לו: **מפסק לא פסיק.** תפלתו לקדושה לענות עם הצבור וכן למודים:

תוס' שם ד"ה עד שלא יגיע

עד שלא יגיע שליח צבור למודים. וטעמא לפי שצריך לשוח עם הצבור שלא יראה ככופר במי שהצבור משתחוין לו והוא הדין נמי אם יגיע למודים כששליח צבור יגיע למודים דשפיר דמי כיון שהוא משתחוה עם חבריו אבל אין גמרא פסיקא ליה כי האי גוונא אבל אין נראה דמשום מודים דרבנן נקט הכי שמצוה לענות שזה לא מצינו לו עיקר בגמ' ור"ת היה רגיל כשהיה מתפלל ביחיד כשהחזן מגיע למודים היה כורע עם הקהל בלא אמירה כלל ודוקא באמצע ברכה אבל בסוף ברכה לא דאמר לקמן (דף לד.) דאסור לשחות בסוף כל ברכה וברכה מיהו לכתחלה אין לעשות כן כדמשמע הכא וכתב רש"י בסוכה פרק לולב הגזול (דף לח:) דאדם המתפלל ושמע מפי החזן קדיש או קדושה אינו יכול להפסיק ולענות עם הצבור אלא ישתוק וימתין מעט דשומע כעונה ו"ל דלכתחלה אין לעשות כן דענייה חשיבא טפי הדור מצוה. ור"ת ור"י היו אומרים דאדרבה אי שומע כעונה הוי הפסקה אם שותק. ומ"מ נהגו העם לשתוק ולשמע וגדול המנהג. בירושלמי פרק תפלת השחר קאמר לא התפלל ובה ומצאן מתפללים מוסף אם היה יודע שיהיה מתפלל וגומר עד שלא יתחיל ש"ץ כדי לענות אמן מתפלל אם לא לא יתפלל. באיזה אמן אמרו פליגי ביה תרי אמוראי חד אמר באמן של האל הקדוש וחד אמר באמן של שומע תפלה ולא פליגי כאן בחול כאן בשבת והא דאמרינן באמן של שומע תפלה היינו בחול לכך יש ליזהר לענות אמן בהאל הקדוש וגם לענות אמן בשומע תפלה ומתוך הירושלמי משמע שהיו רגילין לומר י"ח ברכות שלמות במוסף של חול כגון ב"ח ובחול המועד ומיהו אנו סמכינן אהא דאמר פרק תפלת השחר (לקמן דף כט.) דקאמר תמני סרי תקון תשסרי לא תקון ומה שאנו אומרים עננו בין גואל לרופא לא קשה שאינו אלא לש"צ אבל יחיד כוללה בש"ת ועוד אומר הר"ר חיים דאיתא בתוספתא (דפ' ת"ה) בהדיא כמנהגנו דקאמר התם ימים שיש בהן קרבן מוסף כגון ר"ח ור"ח ערבית ושחרית מתפלל י"ח שלמות ואומר מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירים אותו ובמוספים מתפלל שבע ואומר קדושת היום באמצע ובירושלמי נמי י"ל דטעות סופר הוא ול"ג של מוסף אלא בא ומצאן מתפללין וכן משמע בירושלמי פרק מי שמתו דגם זו המירא כתובה שם ולא הזכיר של מוסף כלל:

מהי נקודת המחלוקת בין רש"י ור"ת ור"י?

רמב"ם מעשר שני י"א, ה

וידוי זה נאמר בכל לשון שנאמר ואמרת לפני יי' אלהיך בכל לשון שאתה אומר וכל אחד ואחד אומר בפני עצמו ואם רצו רבים להתודות כאחד מתודין:

מנחת חינוך תרז תמה על הרמב"ם למה אין יוצאין בשמיעה מחבירו, הרי בכל המצוות

התלויות בדיבור יוצאים בשמיעה מחבירו?

מהי נקודת המחלוקת ביניהם?

רמב"ם ברכות א, יא

כל השומע ברכה מן הברכות מתחלתה ועד סופה ונתכוון לצאת בה ידי חובתו יצא ואע"פ שלא ענה אמן וכל העונה אמן אחר המברך הרי זה כמברך והוא שיהיה המברך חייב באותה ברכה היה המברך חייב מדברי סופרים והעונה חייב מן התורה לא יצא ידי חובתו עד שיענה או עד שישמע ממי שהוא חייב בה מן התורה כמוהו:

כסף משנה שם

ואם תאמר על כרחך בנתכוון לצאת עסקינן ואם כן מאי קמ"ל בעונה אמן, הא אפילו לא ענה אמן אשמועינן רבינו דיצא. ויש לומר דכשנתכוון ולא ענה אמן יצא ולא כמברך אבל כי ענה אמן יצא כמברך.

מהו ביאור דברי הכסף משנה?

שליחות בארבע כוסות

מתוך אור המועדים של הגר"נ, שיעור ח

א) מעיקר הדין אין צורך להצריך כוס לפני כל אחד ואחד
 זוהי מסקנת התוס' והרא"ש. ואף יש ראייה לזה מלשון המשנה "ואפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות". ואף שתוס' אומרים שיש להחמיר ולהצריך כוס לכל אחד ואחד, מכיון שהזכירו חומרא זו דוקא בד' כוסות ולא בקידוש נראה שהיינו דוקא בארבע כוסות ולא בכוס של קידוש. ואכן כן הוא מנהג העולם שמקפידים על זה בד' כוסות ולא בקידוש.

ויש להבין איך אחד יכול להוציא את חבריו בארבע כוסות וכוס של קידוש? וכן הקשה המהר"ל מפראג בגבורות ה'.

משנה ורשב"ם פסחים צט, ב
 תוס' שם ד"ה לא יפחתו לו מארבע כוסות
 גמ' ורשב"ם ק"א (רב אשי איקלע למחוזא – עיניו בראשו)
 גמ' ורש"י עירובין מ, ב (ואמר רבה – אפילו בשוק [הנקודתיים])

ב) הסבר הסברא שאחד יכול להוציא את חבריו בד' כוסות וכוס של קידוש
 ידוע, שיש מצוות שאחד יכול להוציא את חבריו ויש בהן שליחות, כגון שחיטת קרבן פסח והפרשת תרומה, ויש מצוות שאין אפשרות שאחד יוציא את חבריו ידי חובה, ואין שליחות מועילה, כגון ישיבה בסוכה ואכילת מצה.

ויש להבין למה במצוות מסוימות יש שליחות ובמצוות אחרות אין שליחות?

ההבנה בענין זה ניתן ללמוד מדברי הרא"ש בגמ' נדרים. הגמ' שם שואלת אם הבעל יכול להפר את נדרי אשתו אף אם לא שמע אותה נודרת. הגמ' שם בהווה אמינא מנסה לפשוט את הבעיה מכך שבכל התורה כולה שלוחו של אדם כמותו, ואף בהפרת נדרים מעיקר הדין היה ניתן להפר על ידי שליח (ורבי יאשיה שאינו מאפשר זאת הוא בגלל דין מיוחד "אישה יקימנו ואישה יפרנו") וממילא לומדים מכאן שמה שאמרה תורה "ושמע אישה" הוא לאו דוקא. הגמ' דוחה את ההוכחה הזו ואומרת שרק הבעל יכול להפר וההפרה צריכה להיות רק אחרי שמיעת הבעל, ומה שהבעל עושה שליח להפרה הוא רק כדי שהשליח יזכיר לו ולא ישכח להפר.

ומקשה שם הרא"ש על ההוה אמינא של הגמ', איך מנסים להוכיח שאין צורך שהבעל ישמע את הנדר, דילמא באמת צריכים לשמוע את הנדר, ובכל זאת שלוחו של אדם כמותו, ומה שהוא נעשה שליח הוא גם על השמיעה וגם על ההפרה, והאפוטרופוס ישמע ויפר את הנדר?

ומתרץ הרא"ש שודאי לא ניתן להיעשות שליח על השמיעה, שהוא מידי דממילא, כלומר הוא אקט שאין בו פעולה, ועל דבר שאין בו פעולה אי אפשר להיעשות שליח.

שליחות הוא על פעולות ולא על דברים שאין בהם פעולה.

וכך מסביר קצות החושן את דברי הרא"ש, שבדין שליחות חידשה התורה שאין גוף השליח במקום גוף המשלח אלא הפעולות של השליח מתייחסות לפעולות של המשלח.

וכן בשליחות במצוות הוא דוקא במצוות שצריכות להיעשות בכוחו, אבל אם יש צורך שהמצוה תיעשה בגופו אין אפשרות לשליחות במצוה זו.
גמ' נדרים עב, ב-עג, א (בעי רמי בר חמא – דלמא מטרידנא)

גמ' בעי רמי בר חמא בעל מהו שיפר בלא שמיעה ושמע אישה דוקא הוא או לאו דוקא הוא ... תא שמע האומר לאפוטרופוס כל נדרים שנודרת אשתי מכאן ועד שאבא ממקום פלוני הפר והפר לה יכול יהו מופרין תלמוד לומר אישה יקימנו ואישה יפרנו דברי רבי יאשיה אמר לו רבי יונתן מצינו בכל התורה כולה שלוחו של אדם כמותו ואפילו רבי יאשיה לא קאמר אלא משום דגזירת הכתוב הוא אישה יקימנו ואישה יפרנו אבל דכולי עלמא שלוחו של אדם כמותו והא לא שמיע ליה הכא נמי דאמר ליה לכי שמענא מיפר לה לכי שמע ליפר לה הוא סבר דלמא טרידנא

רא"ש שם על הדף ד"ה והא לא שמיע ליה

והא לא שמיע ליה. ושמיעת האפוטרופוס אינה כשמיעת הבעל ואע"פ שעשאו שליח להפר דבמידי דממילא לא שייך מנוי שליחות

קצות החושן קפב, ב

בכל דבר שלוחו של אדם כמותו. כתב בתוספות ר"ד (מב, א) דקידושין ז"ל: יש מקשים, א"כ לכל דבר מצוה יועיל השליח ויאמר אדם לחבירו שב בסוכה עבורי הנח תפילין עבורי, ולא מלתא היא שהמצוה שחייבו המקום לעשות בגופו האיך יפטור הוא ע"י שלוחו והוא לא יעשה כלום, ודאי בגירושין וקידושין מהני כי הוא המגרש ולא השליח, שכותב בגט אנא פלוני פטרית פלונית, וכן נמי האשה למי היא מקודשת כי אם לו, וכן בתרומה הוא נותן והתרומה מפירותיו, וכן בפסח הוא אוכל ועל שמו ישחט ויזרק הדם, אבל בסוכה ה"נ יכול לומר לשלוחו עשה לי סוכה והוא יושב בה, אבל אם ישב בה חבירו לא קיים הוא כלום וכן ציצית וכל המצוות עכ"ל. וקשיא לי דהא בשליחות לדבר עבירה אי לאו דגלי קרא דאין שליח לדבר עבירה הוי ליה בדין שליחות ואע"ג דאין המשלח עושה כלום, ולשמאי הזקן ס"ל דעושה שליח להרוג, דשליח של אדם כמותו כדאיתא רפ"ב דקידושין, ואין המשלח עושה כלום. והנראה לענ"ד בזה כיון דשליח של אדם כמותו לא אמרינן אלא במידי דעשיה דאז ה"ל מעשה שלוחו כמותו, אבל במידי דליכא עשיה לא אמרינן שליח של אדם כמותו, וכמ"ש הרא"ש בפירושו לנדרים (עב, ב) בהא דעושה שליח להפר נדרי אשתו, דפריך בגמרא והא לא שמיע ליה. וכתב שם ז"ל: משמיעת האפוטרופוס אינו כשמיעת הבעל, ואע"פ שעשאו שליח להפר, דבמידי דממילא לא שייך מינוי שליחות עכ"ל, ומש"ה בפסח וקידושין וגירושין ה"ל מעשה שליח כמותו וכאלו הוא בעצמו שחט הפסח, וכן בקידושין וגירושין כאלו הבעל עצמו נתן הקידושין או הגירושין, וכן למ"ד יש שליח לדבר עבירה דהוא במידי דמעשה ושייך מינוי שליחות, אבל בתפילין כשהשליח מניח התפילין הנחה זו שהוא עשיה חשוב כאלו המשלח עשה הנחה זו, אבל אכתי לא הניח התפילין על ראשו אלא על ראש שלוחו דאין גוף השליח כגוף המשלח, כיון דבמידי דממילא לא שייך מינוי שליחות. ומש"ה בציצית ותפילין וסוכה נהי דה"ל עשיית השליח כעשיית המשלח, כיון דגוף שלוחו לא הוי כגופו לא עשה המעשה בגופו אלא בגוף שלוחו, אבל בפסח וקידושין, וגירושין שחייטת הפסח ומעשה קידושין וגירושין דה"ל כאלו עשה הוא, הרי הוא נגמר המעשה וד"ק ותשכח דהכי הוא בריא דהך מלתא.

ג) הסברים לכלל זה –

בכל מצוה יש לדון אם המצוה צריכה להיעשות בכוחו או בגופו.

לדוגמה, מצות ישיבת סוכה – אין צורך בפעולה של כניסה לסוכה, אף אם אדם עמד במקום ובנו מסביבו סוכה, ברור שקיים מצוות סוכה בשלימות, שהמצוה היא שגופו יהיה בסוכה, וממילא במצוות סוכה שליחות אינה מועילה.¹

¹ עוד דוגמאות:

1) מצות נטילת לולב

(חלק זה של השיעור הוא קצת מסובך לתלמידים ולוקח זמן להעבירו. לכן, יש להביא רק את התמצית מה ששייך לענייננו).

מצות נטילת לולב אי אפשר לקיים על ידי שליח. ויש לשאול למה, הרי לפי היסוד של הקצות, היא פעולה של נטילת לולב, ומצוה של פעולות ניתן לעשות על ידי שליח?
 אמנם נחלקו האחרונים במהות מצות נטילת לולב - האם המצוה היא פעולה של לקיחת הלולב בידו, או המצוה היא שד' המינים יהיו בידו. נפקא מינה במחלוקת זו יהיה אם אחד לקח לידו לולב לפני עלות השחר, והוא המשך להחזיקו עד לאחר עלות השחר, אם יצא ידי חובת ד' מינים או לא. אם המצוה לקחת ארבע מינים, אין הוא יוצא בלקיחה שהיתה קודם עלות השחר; אך אם המצוה שיהיו בידו ד' מינים, אז יוצא ידי חובתו.

גמ' ורש"י סוכה מא, ב- מב, א (משנה; גמ' ר' יוסי – נפק ביה)

משנה יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת כל העם מוליכין את לולביהן לבית הכנסת למחרת משכימין ובאין כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו מפני שאמרו חכמים אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון בלולבו של חבירו ושאר ימות חג אדם יוצא ידי חובתו בלולבו של חבירו רבי יוסי אומר יום הראשון של חג שחל להיות בשבת ושכח והוציא את הלולב לרשות הרבים פטור מפני שהוציאו ברשות:
 רבי יוסי אומר יום טוב:

אמר אביי לא שנו אלא שלא יצא בו אבל יצא בו חייב הא מדאגבהיה נפק ביה כתוב במשנה שר' יוסי פוטר שהטועה בדבר מצוה פטור. כלומר, הטרוד בעשיית מצוה ולכן טעה, ומתוך כך שגג בדבר כרת, פטור מן הקרבן, ולכן מי ששכח והוציא את הלולב לרשות הרבים ביום טוב ראשון שחל להיות בשבת, פטור. וכתוב שם בגמ': אמר אביי, לא שנו אלא שלא יצא בו, אבל יצא בו, חייב. אביי לומד שמי שיוצא ידי חובתו במצוה אי אפשר לקרוא אותו טועה בדבר מצוה, שהרי כיון שכבר קיים את המצוה אין הוא טרוד בדבר מצוה, ולכן הוא חייב בקרבן. ושואלת הגמ' שם הרי משהגביה את הלולב יצא בו, והחילוק של אביי, בין יצא בו ולא יצא בו, אינו מובן, שאם נאמר שמי שיצא ידי חובתו קודם הוצאת הלולב לרשות הרבים אינו כטועה בדבר מצוה, הרי משעה שמגביה את הלולב כבר יוצא ידי חובתו, וממילא ההוצאה לרשות הרבים תמיד היא אחר קיום במצוה.

והקשה ר' עקיבא איגר על שאילת הגמ' (חידושי ר' עקיבא איגר שם מב, א ד"ה לא שנו) הרי בשעת העקירה היה בכלל טועה בדבר מצוה ולכן אי אפשר לחייבו על האיסור של הוצאה בשבת, שהרי היתה כאן הנחה ללא עקירה. לפי רע"א אף שההוצאה לרשות הרבים תמיד תהיה לאחר קיום המצוה, העקירה תמיד תהיה בפטור. ולכן לא מובנת שאלת הגמ' "הא מדאגבהיה נפק ביה", והגמ' רוצה לחייבו בזה. אבל כיון שהעקירה היתה בפטור אין עליו חיוב שבת, ובכל זאת פטור הוא.

אולם הרש"ש הקשה על דברי רע"א (חידושי הרש"ש שם מב, א תחילת ד"ה הא מדאגבהיה נפק ביה) וכתב שמשעה שנטלו בידו להגביהו יצא, אף שלא עקרו עדיין. ולפי דבריו יוצא במצוות נטילת לולב משעה שאוחזו בידו הד' מינים, אף שלא עקרו. וכן הוא דעת הגר"א שאי אפשר לקיים עובר לעשייתן במצוות נטילת לולב, ואם כדעת רע"א היה אפשר לקיים עובר לעשייתן על ידי שיאחזו בד' מינים, יכרך ואחר כך יגביהם.

מהי נקודת המחלוקת בין רע"א והרש"ש?

ונראה שנחלקו רע"א והרש"ש במהות מצוות נטילת לולב. לפי רע"א המצוה מתקיימת על ידי הפעולה של לקיחת ד' מינים בידו, אולם לפי הרש"ש המצוה היא שד' מינים יהיו בידו. לגבי שאלתנו, אמנם לפי הרש"ש שאין במצוה פעולה של לקיחת ד' מינים בידו, פשוט שאין שליחות שייכת במצוות נטילת לולב, כי אין כאן פעולה, אלא הוא דבר הנעשה ממילא. אולם לפי רע"א שסובר שמצוות נטילת ד' מינים מתקיימת על ידי פעולה של נטילת ארבע מינים היה מקום לומר ששייך לקיים את המצוה על ידי שליח - אלא שהתורה אמרה "ולקחתם" שתהא לקיחה לכל אחד ואחד, ועל ידי זה התורה מיעטה דין שליחות במצוות ד' מינים.

(אמנם יש להשקות על סברת הרש"ש, לפי דבריו למה יש צורך בפסוק "ולקחתם", הרי בין כה אין שליחות במצוות ד' מינים? אולם יש לומר שהיא גופא מטרת לימוד זה ללמד אותנו שאין שליחות במצוות ד' מינים.)

ואין להקשות מנוסח הברכה "על נטילת לולב" שמשם משמע כרע"א שהמצוה על הפעולה של הנטילה - שבכל ברכות המצוה הנוסח כן, תמיד מברכים על מעשה המצוה, ולכן אין ללמוד מנוסח הברכה.

2) תפילין

הקצות כתב שתפילין היא מצוה של גופו ולא מצוה של כוחו, ולכן אי אפשר לקיים את מצוות תפילין על ידי שליח. אמנם, גם בזה יש לדון, כי מצאנו שיש תפיסות שונות בהבנת מצוות תפילין. נחלקו האחרונים אם יש שתי מצוות בהנחת תפילין או מצוה אחת.

1. יש מקום לומר שיש כאן שתי מצוות:

- (א) להניח (פעולה, וניתן להיעשות על ידי שליח, ולכן ראובן יכול לומר לשמעון קשור לי תפילין על ידי);
- (ב) שיהיו מונחים על ידו ועל ראשו (אינו פעולה, ואי אפשר להיעשות על ידי שליח, ולכן ראובן אינו יכול לומר לשמעון הנח תפילין על ידך עבורי).

2. אולם יש לומר שאין מצוות תפילין אלא מצוה אחת - שיהיו מונחים על ידו ועל ראשו. וכן לומד ביד המלך על הרמב"ם (שלוחין ושותפין א, א) על פי הקצות שאין הקשירה מצוה אלא הכשר מצוה, וממילא אין מצוות תפילין אלא מצוה שבגופו.

והנפקא מינות בין שתי התפיסות הן:

(א) כשהניח תפילין לפני זמן תפילין - לפי המהלך הראשון הקשירה לא התקיימה בזמן הכשר לתפילין, אך לפי המהלך השני בכל זאת התפילין היו על ידו ועל ראשו בזמן הכשר לתפילין.

(ב) אם צריכים שפעולת הקשירה תיעשה על ידי מי שמצווה על הקשירה שיקשור לו תפילין - אם נאמר כמו התפיסה הראשונה שיש מצוה בפעולת הקשירה אזי צריכים שפעולה זו תיעשה על ידי מי שמצווה במצוה, ואי אפשר שגוי או קטן יקשור לו תפילין. לעומת זאת, אם אין כאן מצוה כלל אלא הכשר מצוה, אין כאן צורך בשליחות, וממילא קטן או גוי יכולים לקשור את התפילין לגדול שמצווה בקשירתן.

ד' כוסות

הסבר הפסק הסופי של התוס' שבד' כוסות אין שליחות, ובקידוש יש שליחות

עכשיו יש לדון לגבי מצות ארבע כוסות האם היא מצוה על הגוף או מצוה שיש בה פעולה?

על פי הדברים הנ"ל ניתן להסביר את דברי התוס'. נראה שהסבר למה תוס' החמירו להצריך כוס לפני כל אחד ואחד שמצות ד' כוסות היא מצוה שבגופו, ולכן לא שייך בזה שליחות. כלומר, תוס' מסבירים שבגלל ארבע הלשונות של גאולה מהות המצוה היא איננה פעולת השתייה של ד' כוסות אלא שארבע כוסות תיכנס בגופו של האדם בליל הסדר, ולכן לא שייך בזה שליחות. אולם בליל שבת אין צורך בענין זה, והעיקר הוא הפעולה של קידוש היום, ואין צורך שהיין יכנס לגופו, ולכן שייך בזה שליחות.

ה) הסבר של תחילת דברי התוס'

אמנם סברא זו נראית פשוטה למדי, ואכן צריכים להסביר את ספק התוס' בתחילת דבריהם. למה יש לנו לחשוב שמצות ד' כוסות הוי מצוה שבכוחו, ויש בזה שליחות? ומצאנו כמה גישות להסבר ענין זה.

1) הגרי"ז

אכן ניתן להסביר שאין בכלל מצוה מיוחדת לשתות ד' כוסות אלא שיש ד' מצוות (קידוש, הגדה, ברכת המזון, והלל) שיש לכבדם ולאומרם על הכוס. ועל הצד הזה מובן שניתן להיעשות שליח אף לד' כוסות, וזה ההסבר של תחילת התוס' והיינו הפסק מעיקר הדין, שדי בכוס אחד לבעל הבית והוא מוציא את כולם ידי חובתם בד' כוסות.

סברא זו שאין מצוה של שתיית ד' כוסות אלא יש ד' מצות שראוי שיעשו על הכוס, אכן מובאת בגרי"ז [חמץ ומצה ז, ט] בשם הגר"ח. הגרי"ז כותב שם שאמנם היינו רק לפי סברת תוס' והרא"ש, אך ראשונים אחרים חולקים על זה. וכך הסביר שלפי תוס' והרא"ש דין ארבע כוסות ודין קידוש שווים הם, ודי בזה בשתיית כמלא לוגמיו. וההסבר בזה הוא שכמו בקידוש אין דין שתייה, רק דין טעימה, ומלא לוגמיו נחשב לטעימה, והוא הדין בד' כוסות.

אולם לפי הרמב"ם (וכן כתבו הרמב"ן, ר"ן ושו"ע) דין ד' כוסות שונה הוא מדין קידוש בענין זה. אמנם בקידוש די בזה שישתה כמלא לוגמיו, אולם בד' כוסות צריכים לשתות את כל הכוס (ולכל הפחות רוב הכוס, שרובו ככולו). הטעם בזה שאמנם בקידוש יש רק דין טעימה, בד' כוסות יש דין שתייה, ולא די במלא לוגמיו, אלא יש צורך בשתיית (רוב) הכוס.

בדרך זו מסביר הגרי"ז את דברי הרמב"ם בדין שתאן חי – ידי ד' כוסות יצא, ידי חירות לא יצא; ואם שתאן מזוגים, אבל שתאן כולם בבת אחת – ידי חירות יצא, ידי ד' כוסות לא יצא. והקשה על זה הגרי"ז – מה הענין לצאת ידי חירות, אם לא יצא ידי חובת ד' כוסות?

ותירץ הגרי"ז שאכן לפי הרמב"ם יש שני עניינים בד' כוסות – עצם השתייה, ואמירת הסדר יחד עם הד' כוסות. ופירוש חירות היינו עצם השתייה, ופירוש ד' כוסות היינו אמירת ההגדה על הסדר של ד' הכוסות. וכיון שעצם

השתיה נפרדת מדין אמירת ההגדה, לכן יתכן שיצא ידי חירות, דהיינו עצם השתיה, ולא יצא את הדין של אמירת ההגדה על סדר הכוסות.

סברא דומה לסברת הגרי"ז (שלפי הרמב"ם יש שני ענינים במצות ד' כוסות) מצאנו בהגדת שיח הגרי"ד ג'.

שיח הגרי"ד – קרה מקרה בזמן מלחמת העולם הראשונה שלא היה מספיק יין לתושבי העיר, ודנו בדין אביו של הגרי"ד, ר' משה, ואחיו, הגרי"ז – האם עדיף למסובים לצאת ידי חובת ד' כוסות בזה שבעל הבית ישתה את כוסו (כדעת האפשרות המובאת בתוס'), או שעדיף להם לשתות בעצמם חמר מדינה (כדעת הרמ"א תפג)?

הגרי"ד הביא אותו דיון שהבאנו לעיל, שלפי הרמב"ם יש שני ענינים בד' כוסות, עצם השתיה ואמירת ההגדה על סדר הכוסות. לכן, לגבי סידור הדברים על הכוס, אכן ניתן להוציא את חבירו ידי חובה – לכן לגבי דין זה עדיף שאחד ישתה יין ויוציא את שאר בני הבית ידי חובה. אולם לגבי שתיית ד' כוסות לא ניתן לאחד להוציא את חבירו ידי חובה – לכן לכאורה עדיף היה שכל אחד ישתה לבד כוס של חמר מדינה, וכך יצא גם סידור דברים על הכוס, וגם ידי מצות שתייה.

מצד שני נראה לומר, שכיון שחמר מדינה אינה יין, לא יצא ידי חובת חירות, דהיינו עצם השתיה. לכן לפי שתי האפשרויות – אם בעל הבית יוציא אותם ידי חובה עם כוס היין שלו או אם כולם ישתו מכוס חמר מדינה שלהם – ידי סידור הדברים על הכוס יצאו, אולם ידי שתיית יין לא יצאו. לסיכום, כיון ששניהם שוים, עדיף לנהוג כך, שבכוס ראשון, שהוא כוס של קידוש, בעל הבית יוציא את כולם ידי חובה, כיון שקידוש צריך יין, אולם בשאר הכוסות כל אחד ישתה מכוס חמר מדינה שלו.

כסברת הגרי"ז והגר"ח שלפי התוס' אין כאן דין ד' כוסות, אלא יש דין של ד' מצוות וחז"ל הסמיכו עליהם ד' כוסות מצאנו גם בספר מקראי קדש של ר' צבי פסח פרנק (ח"ב סימן כט).

אולם הקהילות יעקב [סד] הקשה על סברא זו, וכתב שמשמעות הגמ' בדף קי"ז, הוא להיפך, שכתוב "ד' כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד נעביד ביה מצוה". ומכאן משמע שיש מצוה של שתיית ד' כוסות, ומן הראוי להסמיך אותם למצוות של הלילה, ולא להיפך כפי הסבר הגרי"ז. ונשאר שם הקהילות יעקב בצ"ע. וכן הקשה ר' אשר וייס שליט"א (מנחת אשר שמות מז-נא).

סיכום, בד' כוסות:

דיון זה תלוי בזה, האם יש מצוה מיוחדת של שתיית ד' כוסות או שאין מצוה מיוחדת של שתיית ד' כוסות, אך יש תקנה להסדיר את כל ד' המצוות על הכוס.
אם יש מצוה מיוחדת של שתיית ד' כוסות – אין בזה שליחות – רמב"ם
אם אין מצוה מיוחדת של שתיית ד' כוסות – יש בזה שליחות – תוס' לפי הגרי"ז

(ו) קידוש של ליל שבת – הסבר הספק של התוס' – שני חלקים למצוה
 אמנם מה שהסברנו לעיל מובן לגבי ד' כוסות, אך מהו הספק של התוס' לגבי קידוש של ליל שבת, שאולי צריכים כוס לפני כל אחד ואחד, הרי בקידוש לכאורה פשוט הדבר שהמצוה היא אמירת הדברים, ולא השתייה של הכוס?
 ויתכן לומר שגם בקידוש של ליל שבת אף שבעל הבית יכול להוציא את בני ביתו באמירת קידוש, אין הכרח לומר שגם בחיוב שהקידוש יהיה על יין הוא מוציאם, וכמו שראינו לעיל לגבי תפילין שיש אפשרות כזאת שבחלק אחד של המצוה יש שליחות ובחלק האחר אין שליחות. והוא הדין כאן, במצות אמירת קידוש בעל הבית יכול להוציא את בני ביתו, אך בחלק הזה של המצוה שהוא צריך להיות על היין, אין בעל הבית יכול להוציא את בני ביתו. (כלומר, הספק של התוס' הוא האם אכן יש שני חלקים למצוה זו, ובחלק אחד אין שליחות או שמא יש רק חלק אחד במצוה זו, ויש בזה שליחות).²

(ז) הסברים נוספים להוה אמינא של התוס' – פרסומי ניסא
 פירוש אחר לדברי התוס' נתן המקראי קדש (ח"ב סימן כט). ד' כוסות הוי ענין של פירסומי ניסא, והמצוה הוי על הבית, כמו בנרות חנוכה, ולכן די בזה שאחד מקיים וכל שאר אנשי הבית יוצאים ידי חובה.

יש דיוק כזה בלשון המגיד משנה (חנוכה ד, יב) "ומה שכתב רבנו אפילו אין לו מה יאכל וכו' נראה שלמדו ממה שנתבאר פ"ז מהלכות חמץ ומצה שאפילו עני בישראל לא יפחות מד' כוסות והטעם 'משום פרסומי ניסא' וכל שכן בנר חנוכה". הרי רואים שהשווה המגיד משנה את הפירסומי ניסא של הדלקת נר חנוכה למצות ד' כוסות. וכמו שהפירסומי ניסא של הדלקת נר חנוכה הוי בדרך של נר איש וביתו, כמו כן יש לומר גם בשתיית ד' כוסות, שרק בעל הבית חייב לשתות וכל המסובים יוצאים ידי חובת הפירסומי ניסא על ידי זה.

² גם מקרא מגילה מורכבת משני חלקים: קריאת המגילה, שהיא פעולה, ולכן שייך בה שליחות של שומע כעונה, ושמיעת המגילה, שאותו חלק כל אחד ואחד חייב לקיים בעצמו ובגופו, והוי דבר שקורה ממילא, כדברי הרא"ש, ואין שייך כאן שליחות.
 וכתב הט"ז (או"ח קמא, סק"ג) שמה שכתוב בגמ' שסומא אינו יכול לקרוא את המגילה הוא משום שאין קורין בעל פה, אבל אם אחר קורא והסומא עומד שם ומברך שפיר הוי, מדין שומע כעונה.

והקשה על זה השאלת יעבץ (א, עה) שמה מרוויחים כאן, הרי דין שומע כעונה אומר לנו שהשומע הוי כאילו אמר את הדברים בעצמו, ובמקרה שלנו הרי בכל זאת לא יוצאים, שאפילו אם הסומא קרא בעצמו הוי כקורא בעל פה.

וצריכים לומר בהבנת השאלת יעבץ שאפילו אנחנו, שיוצאים מדין שומע כעונה, צריכים שתהא לפני כל אחד ואחד מגילה כשרה, שאם לא כן אפילו אם יש כאן שומע כעונה, הוי כקורא בעל פה.

אולם מדברי הט"ז נראה שדין שומע כעונה אין פירושו שכאילו השומע בעצמו קורא, אלא שהשומע נגרר לעונה בכל דבר, וכשהוא שומע קריאה ממי שקורא מתוך ספר כשר, הוי כאילו גם הוא קורא בספר כשר אף שהוא שומע בעל פה.

וכך ניתן להסביר את הספק של התוס' האם שומע כעונה פועל כמו שהבין הט"ז או כמו שהבין השאלת יעבץ. הספק זהה בד' כוסות ובקידוש בליל שבת, האם המקדש המוציא ידי חובה גורר אחריו האחרים שיוצאים ידי חובה, גם לגבי המעשה הקשור למצוה זו – שתיית הד' כוסות, או החזקת הכוס של יין של קידוש בליל שבת. (נדרן בענין זה עוד בהמשך).

ר' אשר הביא גם הוא את האפשרות הזו, אולם דחה אותה, שקשה להעמיס את כל זה בדברי התוס' שלפנינו.

מהו העיקר במצות ד' כוסות – עצם השתיה או סידור הדברים על הכוסות
 לכן פירש ר' אשר שהספק של התוס' הוא כך – פשוט שחז"ל תקנו שני דברים, אמירת ההגדה על הסדר ושתיית ד' כוסות, אמנם תוס' הסתפקו מה העיקר בתקנת ד' כוסות – האם עצם השתייה דרך חירות או דילמא עיקר התקנה של חז"ל היתה אמירת ההגדה והלל, והסמיכו להם דרך כבוד גם ד' כוסות. אם כצד הראשון, ברור שכל אחד חייב לשתות בעצמו, אולם אם כצד השני, יתכן שבעל הבית יכול להוציא אותם ידי חובה בזה.
 לאמיתו של דבר דברי ר' אשר הם מאד דומים למהלך של הגרי"ז, אך ההבדל ביניהם הוא שלפי הגרי"ז, לפי תוס' מהות המצוה איננה השתיה אלא מצוות הלילה שסדרום על הכוסות, וכאילו אין מצוה של ד' כוסות. אולם לפי ר' אשר ודאי שיש את שני הדברים אלא כל השאלה היא מהו העיקר.

ח) שומע כעונה

מכיון שדין זה קשור גם לדין שומע כעונה, נדון גם בסוגיא זו.
 בית הלוי על שומע כעונה

בית הלוי דן על חכם אחד שאמר שניתן לצאת ידי חובת ברכת כהנים בשומע כעונה, דהיינו כהן אחד יאמר ברכת כהנים ושאר הכהנים על הדוכן יצאו בשומע כעונה. אכן אם דין זה נכון יכולנו לפרש את משנה תמוהה במגילה (כד) המפטיר בנביא, הוא פורס על שמע והוא נושא את כפיו. פירוש משנה זו קשה, שהרי לכאורה כל הכהנים שבבית הכנסת נושאים את כפיהם, ומה הכוונה "והוא נושא את כפיו". אולם על פי דין זה נוכל לפרש את המשנה, שהכוונה היא שהוא מוציא את שאר הכהנים ידי חובה על ידי שומע כעונה.

וכתב על זה בית הלוי שאף שמרוויחים פירוש במשנה קשה, בכל זאת דין זה לא נהירא, שדין שומע כעונה שייך בדבר שזקוק רק לאמירה בלבד, אולם בברכת כהנים יש צורך בקול רם, ובזה לא שייך שומע כעונה.

אכן החזון איש השיג על בית הלוי הזה, שדין שומע כעונה הוא שהדבור מתייחס אל השומע כאילו השומע אמרו, ולא רק שיוצאים בשמיעה. הוא הביא ראיה לזה מדין קידוש ומקרא מגילה, שאף שיש צורך לקדש על הכוס, יוצאים בשומע כעונה, כלומר, השומע הוי כאילו הוא אומר וכאילו הוא מחזיק את הכוס. וכן במקרא מגילה, השומע הוי כאילו הוא אומר, וכאילו הוא מחזיק מגילה כשרה בידו.

לפי חזון איש זה יוצא שבדין שומע כעונה יש לומר שלא רק הדיבור של המצוה מתייחס אל השומע, אלא גם כל מה שנעשה בקיום המצוה, ולכן נחשב השומע כאומר קידוש, הגדה, ברכת המזון והלל על הכוס.

וכמו כן יש לומר בברכת כהנים שאף שיש דין של קול רם בנוסף על האמירה, בכל זאת השומע נחשב לא רק כאומר, אלא גם כאילו אומר בקול רם. על פי דברי החזון איש הללו ניתן להסביר שוב דבר קשה שהסברנו לעיל, שאמרנו שם שאם יש שליחות בענין של ד' כוסות ניתן לצאת ידי חובה על ידי האמירה של בעל הבית – אולם אעפ"כ צריכים להבין איך הוא יוצא ידי חובת

הכוס? ולפי החזון איש ניחא, שהרי שומע כעונה מלמד אותנו שאף כל המעשים הקשורים למצוה כלולים בדין זה של שומע כעונה. וזה כמו שהסברנו בשם הט"ז לעיל.

הגרי"ז תירץ את דברי החזון איש, וכתב שאף שדברי החזון איש נכונים, והכהן השומע הוא כאילו אומר בקול רם, בכל זאת אין די בזה, שהרי בברכת כהנים יש גם דין של "אמור להם", כלומר, יש דין שהציבור צריך לשמוע, את הקול מהכהנים, ואף שבדין שומע כעונה הוא כאילו הכהן השומע אומר, אין זה עושה כאילו הציבור שומע. (וזה פירוש דברי בית הלוי שצריכים לומר בקול רם).

עיון בלומדות

יש לחקור בדין שומע כעונה שהסברנו לעיל מדברי החזון איש. האם השומע הוא כעונה ממש, דהיינו שמיעתו היא כדיבור, והוא כאילו הוא מברך ומדבר בעצמו. או שמא השומע אינו כעונה ממש ואין דין שמיעתו כדיבור, אלא ביחס לתפילה וברכות לא דרשה התורה דוקא אמירה, התורה דרשה או אמירה או צירוף בין השומע והמשמיע.

1) נחלקו רש"י ור"ת ור"י בדין אחד שעומד באמצע תפילת לחש, והחזון הגיע לקדיש או קדושה. לפי רש"י יש לו לשתוק ולשמוע ויוצא מדין שומע כעונה. לעומת זאת ר"ת ור"י סוברים שאדרבא אם שומע כעונה - אין לו לשתוק שהרי בזה שהוא שומע (והוא כעונה) הוא מפסיק באמצע תפילתו.

2) כתב הרמב"ם בהלכות מעשר שני וידיי מעשרות נאמר בכל לשון שנאמר "ואמרת לפני ה' אלוקיך", בכל לשון שאתה אומר. וכל אחד ואחד אומרו בפני עצמו. ותמה עליו המנחת חינוך למה אין כאן דין של שומע כעונה.

3) הרמב"ם בהלכות ברכות "כל השומע ברכה מן הברכות מתחילתה ועד סופה ונתכוון לצאת בה ידי חובתו יצא, ואע"פ שלא ענה אמן, וכל העונה אמן אחר המברך הרי זה כמברך". ולכאורה, מה ההבדל בזה, אם ענה אמן או לא ענה אמן?

והסבר הענין הוא על פי החקירה של מהות דין שומע כעונה – האם השומע הוא כעונה ממש, או דילמא אינו כעונה ממש, אלא שבתפילות וברכות, התורה (בדרך כלל) רק דרשה או אמירה או צירוף של העונה והשומע.

1) במחלוקת רש"י ור"ת ור"י – ר"ת ור"י סוברים שהיו כעונה ממש, ולכן אין להפסיק ולהקשיב באמצע התפילה, אולם לפי רש"י אינו כעונה ממש, ולכן יש להפסיק.

2) במחלוקת רמב"ם ומנחת חינוך – דין וידיי מעשר אינו כדין תפילה וברכות, ומכיון שיש לימוד מיוחד "ואמרת", יש חובה שכל אחד יאמר בעצמו את הוידוי. לכן הרמב"ם שסובר ששומע כעונה לא היו כעונה ממש, סובר שאי אפשר לצאת על ידי שמיעה מאחר. אולם מנחת חינוך סובר ששומע כעונה היו כעונה ממש, ולכן ניתן לצאת על ידי שומע כעונה.

3) וכן ההסבר בדברי הכסף משנה ברמב"ם – כאמור הרמב"ם סובר שאין השומע כעונה ממש, ולכן הוא מחלק בין אם ענה אמן או לא ענה אמן - שאם לא ענה אמן לא היו כמברך ממש, אכן אם ענה אמן אחר הברכה, היו כמברך ממש.

דין שומע כעונה		
לאו כעונה ממש <small>והתורה דרשה רק צירוף של העונה והשומע</small>	כעונה ממש	
רש"י – כן	ר"י ור"ת – לא	העומד בתפילה והגיע החזן לקדושה או למודים, האם יש להפסיק ולשמוע?
רמב"ם – לא	מנחת חינוך – כן	האם אפשר לקיים וידוי מעשרות על ידי שומע כעונה?
שומע כעונה בלי עניית אמן	אם שמע וענה אמן	הסבר הכסף משנה ברמב"ם

לסיכום: לעיל ראינו שלפי תוס' במסקנה, אחד יכול להוציא את חבירו גם בברכה וגם במעשים הקשורים לאותו מצוה. כאן רואים שתוס' לשיטתם ששומע כעונה ממש, ולכן ניתן להרחיב את החידוש הזה ולומר שהם גם סוברים שהשומע גם יכול לצאת ידי המעשה הקשור למצוה. אבל אם אומרים שהשומע אינו כעונה ממש, ודאי שאין מקום לומר שהוא יוצא גם בחלק המעשי של המצוה.